

Літаратура

1. Беларуская мова. Лінгвістычны кампендыум / Б. А. Плотнікаў [і інш.] ; пад агульнай рэдакцыяй Л. А. Антанюка. – Мінск : Бел. энцыклапедыя, 2003. – 653 с.
2. Роголёв, А.Ф. Имя и образ: художественная функция имён собственных в литературных произведениях и сказках / А.Ф. Роголёв. – Гомель : Барк, 2007. – 187 с.
3. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер. – Москва: Просвещение, 1986 --1987. – 4 т.

А.М. Міхайлоўская

МОВА БЕЛАРУСКІХ КАЛЫХАНАК: ЛІНГВАКУЛЬТУРАЛАГІЧНЫ АСПЕКТ

“Таямніца мовы – галоўная з таямніц чалавецтва: калі яе раскрыць, раскрыюцца многія з тых ведаў, якія страчаны або ўтоены ў стагоддзях” [9, с. 6]. Праз мову чалавек спазнаваў і растлумачваў свет і сябе ў гэтым свеце, і тым самым найяснейшым чынам яднаўся з культурай: прарастаў у яе, развіваўся ў ёй і выяўляў яе.

Даследаваннем сувязяў паміж мовай і культурай займаецца лінгвакультуралогія – “навука, якая ўзнікла на стыку лінгвістыкі і культуралогіі і даследуе праяўленні культуры народа, што адлюстраваліся і замацаваліся ў мове” [8, с. 8].

У аснове лінгвакультуралагічнага аналізу ляжыць перакананне ў тым, што мастацкі тэкст, у тым ліку і фальклорны, акрамя пэўнага зместу, з-за якога ён уласна і ствараецца, у невыразнай форме змяшчае інфармацыю аб этнічнай (і індывідуальнай) ментальнасці аўтара (аўтараў) тэксту і адлюстоўвае культурныя паняцці, у тым ліку і нацыянальныя. У кожнага народа існуюць непаўторныя асацыяцыі вобразнага мыслення, абумоўленыя асаблівым напаўненнем кожнага слова – культурнымі сэнсамі. Яны замацоўваюцца ў моўнай сістэме, складаюць яе нацыянальную спецыфіку і знаходзяць адлюстраванне ў мастацкіх тэкстах, што, безумоўна, у найбольшай ступені звязана з фальклорнымі творами.

Тэксты беларускіх калыханак з’яўляюцца адным з яркіх прыкладаў таго, наколькі поўна, але адначасова і глыбока, прытоена адлюстроўваецца ў мове гэтых твораў спецыфіка нацыянальнай культуры беларускага народа.

Вялікую цікавасць у плане адлюстравання ў лексіцы культуры беларускага народа выклікаюць назвы абутку, адзення і галаўных убораў, сярод якіх у калыханках сустракаюцца такія: *боты (сапагі), чаравікі, лаці, валенкі, кашуля, капот, світка, штаны, пояс, хустка, кажух* і інш. Найперш трэба адзначыць сімвалічнае значэнне пояса ў сялян. Ён адыгрываў вялікую ролю ў шмат якіх беларускіх абрадах. Вялікае абрадавае значэнне пояса вызначалася тым, што яго насілі на корпусе, дзе змяшчаюцца жыццэважныя органы (пояс жа як бы сімвалічна ахоўваў лона чалавека).

Як своеасаблівы абярэг выступаў пояс для цяжарных жанчын, якія на працягу ўсёй цяжарнасці павязвалі вакол паясніцы спецыяльныя чырвоныя паяскі, якія павінны былі аберагаць і цяжарную, і яе плод. Чырвоныя паяскі прывязваліся таксама да шыйкі і ножкі новароджанага; яны засцерагалі яго,

пакуль не былі абраны хросныя бацькі. Безумоўна, гэтыя акалічнасці і тлумачаць частае выкарыстанне ў тэкстах беларускіх калыханак сюжэтаў тыпу: *Пайшоў каток у лясок / Шукаць Волі паясок* [1, с. 134], *Паедзем да бабкі, / Бабка дасць паясок* [1, с. 135], *Пайшоў коцік у лясок / Па чырвоны паясок* [3, с. 116]. Да таго ж Янка Крук згадвае такі абрад: “Пасля першага – рытуальнага – купання дзіця туга спавівалі ў белае, а затым перавязвалі чырвонай паскай (спецыяльным саматканым поясам, які перадаваўся ад пакалення да пакалення і (...) выконваў ролю паяднання сям’і і найперш – дзетак)” [5, с. 74].

Трэба адзначыць і сімвалічнасць колераў у культуры беларускага народа. Так, даследчыкі адзначаюць, што асноўнымі колерамі адзення і саматканых атрыбутаў упрыгожвання хаты былі толькі два: чырвоны і белы. Дарэчы, і ў тэкстах калыханак сустракаюцца пераважна яны. Напрыклад, чырвонага колеру паяскі, што прызначаюцца дзіцяці (*Пайшоў коцік у лясок / Па чырвоны паясок* [3, с. 116]), часта згадваюцца і чырвоныя боты ў курэй ці іншых птушак, якія прылятаюць на вароты (*А-а, люлі, прыляцелі куры, / Селі на вароцех у чырвоных боцех* [2, с. 451], *Прыляцелі птушкі. / Селі на варотах / У чырвоных ботах* [2, с. 451]). Менавіта чырвоны колер здаўна лічыўся магічна-ахоўным сродкам, а таксама сімвалам жыццёвага пачатку. Да таго ж сюжэт прылёту птушак у чырвоных ботах некаторыя даследчыкі звязваюць з магічнымі абрадавымі кампанентамі, якія адлюстроўваюць элементы свята сустрэчы вясны [7, с. 414].

Што да белага колеру, то ён сімвалізаваў чысціню, святло, пэўную сувязь з небам, “вышэйшым светам”. Таму натуральна, што ў калыханках часта сустракаюцца выразы такога тыпу: *Ходзіць каток па капусце, / Носіць дзіця ў белай хустцы* [3, с. 70]; ды і сон да дзяцей прыносяць звычайна ў хустцы менавіта белага колеру (*Ходзіць каток па капусце. / Носіць сон ў белай хустцы* [3, с. 69]).

Хустка таксама мела пэўнае сакральнае значэнне. Адметную абрадавую ролю адыгрывала хустка белага колеру, якая сімвалізавала дзявочае шчасце. Дарэчы, жаночыя галаўныя ўборы наогул адыгрывалі значную сімвалічную ролю і з даўніх часоў былі строга рэгламентаваны: па галаўным уборах заўсёды можна было пазнаць, дзяўчына перад табой ці замужняя жанчына.

Вялікае сімвалічнае значэнне ў беларускім адзенні мела і кашуля. Так, напрыклад, “новароджанага ўкручвалі ў паношаную кашулю бацькі ці маці, што сімвалізавала абрадавае ўсынаўленне дзіцяці” [6, с. 65]. Магчыма, менавіта гэтым і тлумачыцца матыў пашыву кашулі, які часам сустракаецца ў тэкстах беларускіх калыханак. У некаторых песнях сімваліка кашулі і звязаныя з ёю традыцыі і абрады прасочваюцца даволі выразна. Напрыклад, такая песня-калыханка, як

*А-а, а-а, люлі,
Каток без кашулі.
А котачка ў лесе
Кашульку прынясе (...).
Кашульку пашыла,
Катку падарыла* [3, с. 134]

у схаванай форме адлюстроўвае беларускую традыцыю, звязаную з тым, што мужчыне перад вяселлем нявеста дарыла кашулю. Гэтую кашулю ён захоўваў усё жыццё, і яе надзявалі яму толькі пасля смерці.

Спецыфічнасцю калыханак – іх прызначанасцю маленькім слухачам – тлумачыцца шырокае выкарыстанне ў іх тэкстах слоў-назваў жывёл, птушак і насякомых. Так, у калыханках дзейнічаюць ці проста ўпамінаюцца *кот, заяц, сабака, вол, бык, карова, свіння, конь, мышы, куры, певень, галубы, верабей, пчала, камар, муха* і інш. Акрамя таго, што з дапамогай гэтых слоў паказваліся асаблівасці гаспадаркі селяніна, часта іх выкарыстанне ў калыханках было абумоўлена і прыхаваным, унутрымоўным значэннем. Такія, як і многія іншыя, лексічныя адзінкі ў даўніну не проста называлі жывёл ці птушак, якіх ведалі сялянскія дзеці, але і ўтрымлівалі пэўны сэнс, сімвалічнае напаўненне.

Часцей за ўсё ў калыханках гаворыцца пра ката (*Ходзіць кот па сенажаці, / Кліча сон ён да дзіцяці* [1, с. 132], *Як пайшоў каток на ганак, / Знайшоў маток абаранак* [1, с. 133], *Хадзіў каток на платку, / Уваліўся ў крапіўку* [2, с. 449]). Ката трымалі амаль у кожнай сялянскай хаце, ён быў першай хатняй жывёлай, з якой знаёмілася дзіця. Да таго ж даследчыкі фальклору адзначаюць сувязь калыханак пра ката з народнымі пераконаннямі, быццам яго манатоннае мурлыканне спрыяе спакойнаму сну. У некаторых месцах нават існаваў звычай: перш чым упершыню пакласці дзіця ў калыску, класці туды ката, каб дзіцяці добра спалася.

Вельмі значнымі ў плане адлюстравання культуры беларускага народа з’яўляюцца і вобразы галубоў (у песнях гэтыя птушкі часта называюцца гулі: *А-а, люлі-люлі, / Прыляцелі гулі, / Селі яны ў люлі* [3, с. 160]).

Па-першае, у народнай творчасці голуб – сімвал чысціні, лагоднасці. Таму не дзіўна, што ў калыханках якраз галубы заняты клопатам аб дзіцяці (*Прыляцелі гулюшкі, / Яны сталі гуркуваць, / Майго Ваню забавляць* [3, с. 74]). Па-другое, у вобразе галубка, якога прысылае Бог да дзіцяці, каб тое хутка і добра заснула, у даўніну ўяўляўся сон. “Сон-галубок калыша люльку. Крыху закалыхаўшы, ён пакрывае адным крыльцам малому цемечка, другім – вочкі. Тады таму робіцца цёпленька і добра, як каля маткі, і яно хутка засынае. А галубок увесь час, пакуль дзіця спіць, сядзіць у яго каля галоўкі і адганяе ўсялякія жахі” – адзначаў У. Васілевіч [4, с. 576].

Тэксты некаторых калыханак служаць гэтаму яскравым пацвярджэннем:

Спі, засні ты, мой сыноч,

Шызакрылы галубок

Прыляціць цябе люляць,

Будзе ў вушкі вуркаваць,

Крыльцам вочкі закрываць,

Каб маленькі мой сыноч

Мог салодзенька паспаць [4, с.577].

Магчыма, менавіта на аснове такіх уяўленняў у некаторых мясцовасцях Беларусі існавала традыцыя чапляць над люлькай ці ложкам, дзе спіць малое, саламянага галубка. В.А. Маслава падкрэслівае пазітыўную сімваліку наогул

многіх птушак, што “тлумачыцца іх сувяззю з міфамі, у якіх птушкі – аtryбуt багоў” [8, с. 143].

Часам увесь тэкст калыханкі -- гэта ілюстрацыя пэўных традыцый, звычайў ці павер’яў беларускага народа. Так, напрыклад, паводле народных вераванняў, дзеянне з сакральным сэнсам, у тым ліку і спяванне калыханак з элементамі замовы, з’яўлялася абаронай, спосабам перахітрыць смерць.

“Песня-загавор павінна была спрыяць захаванню здароўя дзіцяці любым шляхам – ці прамым заклінаннем ад бяды, напасцяў і смутку, ці адвядзеннем няшчасця шляхам “падманнага” закліку смерці” [10, с. 31]. Гэта акалічнасць дазваляе растлумачыць і правільна зразумець сюжэты такога нехарактэрнага для большасці калыханак тыпу:

*Не лажыся на краёк,
Прыйдзе шэранькі ваўчок (...),
Ён усхопіць за бачок (...),
І зацягнець у лясок (...),
Закапае ў пясок [3, с. 170].*

У тэкстах некаторых калыханак можна сустрэць ілюстрацыю абраду пахавання, паказанага з дапамогай персаніфікаваных вобразаў жывёл і птушак:

*Верабейка памёр,
Яму вечны покой,
А лісіца галасіла,
Муха клёцкі мясіла,
Камар доскі часаў,
Павук яму капаў [3, с. 158],*

а таксама пэўных традыцый, звязаных са святкаваннем некаторых рэлігійных дат. Напрыклад, у тэксце калыханкі

*Люлі-люлі, калышу,
Купіць бацька барышу,
А маці закускі
На святы запускі [3, с. 180]*

адлюстраваны звычай беларусаў, як каталікоў, так і праваслаўных, у апошнія дні (ці ў апошні тыдзень) перад любым пастом, у першую чаргу перад Вялікім, святкаваць так званыя запусы (або запускі). Лічылася, што за гэты час трэба нагуляцца і наесціся на ўвесь перыяд будучага паста.

Такім чынам, мова тэкстаў калыханак, і ў першую чаргу гэта адносіцца да яе лексічнага ўзроўню, рэалізаваная ў пэўным кантэксце, з’яўляецца каштоўнай крыніцай звестак аб культуры і менталітэце народа, яна ўскосна адлюстроўвае погляды народа, грамадскі лад, ідэалогію сваёй эпохі. У мове захоўваецца і, часта на ўзроўні падсвядомасці, перадаецца вельмі важная, цікавая і патрэбная для ўзбагачэння кожнага чалавека – прадстаўніка асобнага этнаса – “пазамоўная” інфармацыя: у моўных адзінках (у лексіцы калыханак) зберагаюцца звесткі аб народнай духоўнай і матэрыяльнай культуры.

Літаратура

1. Анталогія беларускай народнай песні / склад. Г.І. Цітовіч. – 2-е дап. выд. – Мінск: Беларусь, 1975. – 616 с.

2. Беларускі фальклор у сучасных запісах: Традыц. жанры: Мінск. вобл. / уклад. В.Д. Ліцвінка; уклад. муз. часткі Г.Р. Кутырова. – Мінск: Універсітэцкае, 1995. – 477 с.
3. Дзіцячы фальклор / рэд. К.П. Кабашнікаў. – Мінск: Навука і тэхніка, 1972. – 736 с.
4. Зямная дарога ў вырай: Беларускія народныя прыкметы і павер'і. Кн. 3 / уклад., праadm., пер. і паказ. У. Васілевіча. – Мінск: Маст. літ., 1999. – 654 с.
5. Крук, Я. Сімволіка беларускай народнай культуры / Я. Крук. – Мінск: Ураджай, 2000. – 350 с.
6. Ленсу, Я.Ю. Таямніцы беларускай хаты / Я.Ю. Ленсу. – Мінск: Беларусь, 2007. – 167с.
8. Маслова, В.А. Введение в лингвокультурологию. Учебное пособие / В.А. Маслова. – М.: Наследие, 1997. – 208 с.
9. Маслова, В.А. Лингвокультурология: Учебн. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В.А. Маслова. – М.: Академия, 2001. – 208 с.
10. Фольклор и этнографическая действительность / под ред. А.К. Байбурина. – СПб.: Наука, 1992. – 207 с.

В.У. Мяцельская

ПРЫМЕТНІК У КУРСЕ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ ДЛЯ АНГЛАМОЎНЫХ НАВУЧЭНЦАЎ

Прыметнік – самастойная часціна мовы, якая абазначае прыметы прадмета: яго якасць, уласцівасць (*добры гаспадар, зялёная вуліца*), адносіны да іншых прадметаў (*драўляная хата – хата з дрэва*), прыналежнасць асобе ці жывой істоце (*бацькаў наказ*) і мае залежныя ад назоўніка – носьбіта прыметы – формы роду, ліку, склону.

Па разрадах прыметнікі падзяляюцца на якасныя (*сіні, смелы, дарогі*), адносныя (*вясковы, пшанічны*) і прыналежныя (*бацькаў, Аленчын*). Якасныя прыметнікі ў англійскай мове, як і ў беларускай, утвараюць асобны клас слоў. У большасці выпадкаў іх выкарыстанне супадае. Сістэма беларускіх прыметнікаў значна больш складаная, чым сістэма англійскіх прыметнікаў, менавіта ў адносінах марфалогіі, таму падаваць яе ў поўным аб'ёме на самым раннім этапе навучання немагчыма. Адначасовае лінейнае вывучэнне склонавых форм назоўнікаў і прыметнікаў прыводзіць да змяшэння канчаткаў абодвух класаў слоў, вядзе да такіх памылак, як “*пра новах дамах*”, “*пра новых дамах*” і г.д. Акрамя таго, паралельнае вывучэнне склонавых форм назоўнікаў і прыметнікаў зацягвае вывучэнне ўсіх склонаў, што, у сваю чаргу, запавольвае развіццё маўленчай кампетэнцыі навучэнцаў, якая залежыць у вялікай ступені ад колькасці засвоеных склонаў.

Улічваючы гэтыя два меркаванні, мы лічым мэтазгоднай наступную паслядоўнасць прэзентацыі матэрыялу. Спачатку знаёмім навучэнцаў з формамі назоўнага склону прыметнікаў з цвёрдай асновай адзіночнага і множнага ліку і іх функцыяй і пазіцыяй у сказе. Пасля вывучэння ўсіх склонаў назоўнікаў даюцца ўсе склонавыя формы прыметнікаў з цвёрдай і мяккай асновай па трох парадыхмах (жаночага роду, мужчынскага і ніякага роду, множнага ліку).

Пры першым прад'яўленні прыметнікаў мэтазгодна пачынаць знаёміць з імі не ў сказе, а ў спалучэнні з назоўнікамі, паколькі ў структурах сказаў з прыметнікамі ёсць пэўныя міжмоўныя адрозненні і адначасовае знаёмства з імі перашкаджае выразна засвоіць тэму.